

СУЧАСНИЙ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ НАСЕЛЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ВОЛОДИМИР СЕВЕРИН,

аспірант Інституту економіко-правових досліджень НАН України, м. Донецьк

У статті проаналізовано основні наукові підходи до визначення понять "людський потенціал" та "людський капітал", а також співвідношення між освітою, людським потенціалом, людським капіталом та культурою. Автор доходить висновку, що постійне підвищення вимог суспільства до якості освіти зумовлює максимальне зближення змісту понять людський та інтелектуальний капітал.

Ключові слова: освіта, культура, людський розвиток, людський потенціал, людський капітал, інноваційний розвиток, ринок праці, конкурентоспроможність, інтелектуальний капітал.

Постановка проблеми. Освіта є процесом засвоєння культурних норм і комплексу знань й одночасно формує результат - культурний, суспільно-економічний та науково-технічний рівень розвитку суспільства.

У процесі проведення аналізу найважливіших тенденцій, що характеризують сучасне економічне зростання розвинутих держав, слід виділити високі темпи структурної трансформації, яка призвела до переміщення значної частки капіталу, трудових ресурсів із сільськогосподарства до промисловості, а потім до сфери послуг; зумовила відкритість, глобалізацію економіки й зростання ролі зовнішньої торгівлі; прискорила технологічний прогрес, орієнтацію на інноваційний розвиток.

У цьому зв'язку в науковому середовищі проводяться активні розвідки з метою виявлення взаємозв'язку показників економічного зростання й культурно-освітнього рівня населення. Останній завдяки високому кваліфікаційному рівню й творчій активності працівників, здатних породжувати технологічні ідеї, утілювати їх у життя, трансформується в окремий фактор конкурентоспроможності національної економіки. У рамках цього напрямку наукової думки розвиваються ряд концепцій, зокрема інноваційного розвитку, економіки знань, людського потенціалу (капіталу), інтелектуального потенціалу (капіталу) тощо, які об'єднують те, що в центрі їх уваги - інтелектуальні здібності людини і їх вплив на економічний розвиток.

Дослідження й публікації, у яких започатковано вирішення проблеми. У роботах О. Амоші, В. Антонюк, Д. Богині, О. Бородіної, В. Близнюк, О. Грішнєвої, Н. Голикової, Г. Дмитренка, А. Колота, В. Куценко, В. Лагутина, Е. Лібанової, О. Новікової, І. Петрової, Л. Шаульської та інших вітчизняних дослідників приділена значна увага вивченню закономірностей функціонування людського, трудового, інтелектуального потенціалів, а також людського й інтелектуального капіталів.

Мета роботи полягає в конкретизації напрямів співвідношення між освітою, людським потенціалом, людським капіталом та культурою.

Виклад основного матеріалу. Поняття "людський капітал" як сукупність вроджених здатностей і набутих знань, навичок і мотивацій, цілеспрямоване використання яких сприяє збільшенню доходу (на рівні

індивіда, підприємства або суспільства), визначив Гері Беккер [див. 1].

Слід відзначити, що цікавими видаються результати обстеження експертами Всесвітнього банку 192 країн, які свідчать, що тільки 16 % економічного зростання в країнах із перехідною економікою обумовлені функціонуванням фізичного капіталу, 20 % - природним капіталом, а 64 % - людським і соціальним капіталом [2].

Стосовно структури людського капіталу в теоретичних дослідженнях не досягнуто єдиної думки. Г. Беккер до його складу включає капітал освіти (загальні та спеціальні знання); капітал здоров'я, капітал професійної підготовки кадрів (кваліфікація, навички, виробничий досвід); капітал міграції; володіння економічною інформацією; мотивацію до економічної діяльності.

Відповідно, формування людського капіталу відбувається шляхом інвестування в первинну освіту, а саме: дошкільну, початкову, середню, професійно-технічну та вищу; інвестування в подальшу освіту протягом життя - підвищення кваліфікації в процесі виробничої діяльності, перекваліфікацію, отримання другої вищої освіти, саморозвиток і самовдосконалення; інвестування в здоров'я; інвестування в міграцію задля отримання на новому місці покращених умов працевлаштування й самореалізації; інвестування в пошук економічно важливої інформації та налагодження ділових і соціальних зв'язків.

Ряд дослідників при визначенні співвідношення понять "людського потенціалу" й "людського капіталу" сходяться на тому, що за певних умов людський потенціал реалізується у вигляді відповідного капіталу [3].

Аналіз показує, що має місце певна наукова дискусія щодо термінологічного апарату, який використовується при дослідженні формування й реалізації людського, інтелектуального потенціалу, оскільки існує ряд паралельних напрямків досліджень із окресленої тематики. Це досить потужний блок досліджень, спрямованих на вивчення закономірностей формування й функціонування людського потенціалу, що тісно пов'язані з категорією трудового потенціалу, який одночасно розуміється як ядро людського потенціалу.

Розвиток інноваційних секторів економіки висуває нові вимоги як до стану технологічної сфери, так і до

кадрового потенціалу. На думку Н. С. Маркової, подальший розвиток людського капіталу за сучасних умов супроводжується його інтелектуалізацією, яка є "процесом поступового підвищення інтелектуального рівня людського капіталу на основі синтезу інформації, загальних і професійних знань, умінь і навичок окремого індивіда, що відбувається задля забезпечення відповідності сучасним умовам господарювання та отримання соціально-економічного ефекту" [4, с. 5]. До сьогодні в науковому середовищі відсутнє єдине розуміння феномена інтелектуального капіталу, активні дослідження якого як окремої економічної категорії розпочалися з 90-х років ХХ ст.

Більшість дослідників вважають, що слід виділяти такі основні елементи інтелектуального капіталу: інтелектуальний потенціал працівників, знання, інформація, технології, об'єкти інтелектуальної власності.

Інтелектуальний потенціал працівника є сукупністю знань, уявлень та інтелектуальних здібностей, які можуть бути залучені до процесу виробництва нових продуктів, знань і технологій, а також створених ним інтелектуальних продуктів або послуг, які виступають інтелектуальною власністю працівника і які він може реалізувати. Реалізований інтелектуальний потенціал трансформується в інтелектуальний капітал шляхом переходу в інтелектуальний продукт, створений працівником. При цьому можливим є варіант, коли деякі з інтелектуальних продуктів стають предметом інтелектуальної власності.

Нереалізований інтелектуальний потенціал є сукупністю знань і уявлень, інтелектуальних здібностей працівників, які не були задіяні в процесі виробництва продуктів, знань, технологій, але за необхідності можуть бути задіяні у виробничому процесі. На розвиток нереалізованого потенціалу суттєво впливає ступінь розвитку виробничо-освітніх систем.

На думку Н. С. Маркової, інтелектуальний капітал підприємства є сукупністю чотирьох елементів: технологічного капіталу (інтелектуальна власність, інтелектуальні технології), клієнтського капіталу (лояльність споживачів; відданість бренду; якість мереж розподілу; рівень виконання контрактних зобов'язань; дотримання умов договору; партнерство та співробітництво), персонального капіталу (освіта; знання, навички, уміння; здоров'я; мотивація; компетентність; професіоналізм; досвід) та соціального капіталу (приналежність до певної сукупності людей; суспільні відносини; довіра до керівництва та всередині колективу) [4, с. 7].

Інтелектуальний потенціал держави можна розглядати як сукупність інтелектуальних потенціалів господарюючих суб'єктів, які, у свою чергу, формуються як сукупність реалізованих інтелектуальних потенціалів працівників.

Із сукупності характеристик, що складають потенціал людини, теорія людського капіталу особливо виділяє ті, які здатні суттєво вплинути на підвищення доходів. Більшість дослідників наголошують на необхідності й ефективності інвестицій в освіту.

Еволюційне примноження людського капіталу завжди відбувалося на основі розвитку науки й освіти, охорони здоров'я, культури. В умовах інформаційної революції уточнення концепції людського капіталу відбувається в напрямі розширення його сутності через інвестиції в людину, що включають витрати на освіту; підготовку та перепідготовку кадрів; науку (у тому числі на дослідження й розробки); здоров'я (витрати на охорону здоров'я, екологію, фізичну культуру), культуру тощо, а також за різними рівнями його прояву [5, с. 2].

Тому необхідність відповідати вимогам часу як ключову задачу висуває необхідність підйому якості освіти на рівень світових стандартів. Саме освіта є системою, що формує інтелектуальний капітал суспільства. Освіта виступає первинним елементом системи продукування інновацій "освіта - наукові дослідження - інноваційний продукт - масове виробництво". Досвід розвинених країн переконує, що високі показники людського потенціалу (капіталу) індивіда є результатом значних розмірів інвестицій у його освіту, професійну підготовку, культурне виховання.

Теорія людського капіталу доводить доцільність інвестицій в освіту з двох позицій. На мікрорівні для працівника з високим рівнем загальної й професійної освіти розширюється горизонт вибору місць роботи, підвищується його дохід. На макрорівні підвищується значення освітнього фактора як умови необхідної спрямованості економічного розвитку й науково-технічного прогресу.

Високий рівень міжнародної конкуренції, приділення постійної уваги розвитку інновацій і порівняльних переваг є визначальним моментом стратегії національної економічної політики більшості країн. Разом із тим, високий освітній рівень населення ще не виступає гарантією сталого економічного зростання. Хоча українське населення має високий рівень освіти, проблемою є те, що система освіти зорієнтована на формальний контроль засвоєння знань, а не на розвиток творчих здібностей особистості. Можна говорити про аномально високу питому вагу вищої освіти в структурі національної освіти, яка супроводжується витісненням середньої професійної освіти. Значно перевищує попит на ринку праці пропозиція випускників економічних, юридичних спеціальностей, часто незадовільного рівня підготовки за наявності дефіциту інженерно-технічних спеціальностей. Тобто сьогодні система вищої професійної освіти України набуває екстенсивних характеристик розвитку, тоді як перехід до інноваційного розвитку багати в чому визначається сприятливістю вищої освіти до технологічних досягнень. Слабкий взаємозв'язок освіти й практичної діяльності, низька інституціоналізація їх взаємодії істотно знижує можливості національної економіки в цілому. Ланцюг розробки нових техніко-технологічних ідей і їх засвоєння є розімкнутим.

Тобто причина відставання України від розвинених держав полягає в низькій ефективності використання людського капіталу, що можна пояснити нераціональним процесом інвестування в нього й невдало обраною стратегією соціально-економічного розвитку держави. При становленні нового інноваційного типу економіки ефективність використання людського капіталу визначається необхідністю залучення індивіда до інноваційного процесу, стимулювання його творчих здібностей. При цьому встановлення властивих розвинутим державам пропорцій щодо відтворення працівника нового типу в Україні ускладнюється досить повільними темпами становлення інноваційної економіки. Провідними галузями української економіки все ще залишаються металургія та розробка природних ресурсів, поширене й відволікає на себе значні трудові ресурси просте машинне й конвеєрне виробництво.

Для того щоб стати повноцінним суб'єктом ринку праці, індивіду потрібно оволодіти певним обсягом елементів культури, від абетки до методів утворення понять, до формування абстрактного мислення тощо. У роботі [6, с. 213] наголошується, що кожний індивід формує власний набір "одиниць культури". Цю саму

тезу можна застосувати й до інших рівнів соціальної взаємодії культурного обміну - від взаємодії окремих соціальних груп до глобального рівня - у цьому випадку говорять, наприклад, про національні культурні особливості; суперглобального рівня - у цьому випадку говорять про культурний потенціал людства.

Отже на сучасному етапі освіта висувається на передній план серед чинників як індивідуального розвитку особистості, так і в загальнодержавному вимірі.

А. Гофрон стверджує, що спостерігається стрімке зростання ролі знань в економічному розвитку країн. Їх добробут стає все більш залежним від здатності здобувати нові знання. Однак, крім економічного складника, сучасна освіта має багато інших, реалізація яких цілком залежить від способу трансляції знань та його змістовної наповненості. Зокрема, ідеться про аксіологічний складник, із яким людство пов'язує перспективу виходу із загальнопланетарної кризи. Освіта все частіше розуміється як спосіб буття людини в універсумі культури [7, с. 1]. Аналогічного висновку доходить З. Ф. Донець [8, с. 10], коли наголошує, що сучасні тенденції розвитку культури навчання й виховання все помітніше ліквідують розірваність між освітою й культурою. Уживання терміна "культура" в навчально-освітньому контексті збільшується, завдяки розмаїтій багатозначності й глибинності змісту воно поширене в щоденних взаємовідносинах. Традиційні уявлення про культуру та культурні практики не втрачають цінності як для тих, хто вибудовує спільні способи життєдіяльності, так і для теоретиків та всіх, хто вивчає, намагається в усій повноті зрозуміти, що відбувається у світі.

Людина є соціальною істотою. Системоутворюючим фактором підтримання єдності людської особистості виступає спосіб наслідування, тобто відтворення в нових поколіннях людської сутності та способу людської життєдіяльності, що має соціальний характер. Значною мірою цей спосіб наслідування опосередковується освітою. Сучасна освіта, стаючи залежною від економічної доцільності сферою духовного виробництва, як і раніше, несе в собі культууроформуючу ознаку як системну якість. Феномен культури неоднорідний, але його частина, яка містить склад цінностей, ціннісних орієнтацій, ідеалів, упорядкованих знань тощо, тобто зразки, становить сутність освіти.

У сучасній ситуації, коли в незалежній українській державі відбулися трансформаційні зміни світоглядного, соціокультурного, економічного характеру, культурні зразки, якими користувалися попередні покоління, уже не підлягають прямому перенесенню, але в їх складі залишаються й довготривалі, "вічні" цінності, що відображаються в людині зразками, усталеними, вивіреними часом конструктами, зміни в яких відбуваються вкрай рідко. Освіта завжди даватиме людині можливість удосконалюватися, ставати краще, пізнавати себе, ґрунтуючись у своїй духовній основі на зразках культури. Водночас становлення будь-якої культури пов'язане не тільки з народженням нового, але й із відбором, певною селекцією культурної спадщини, частина якої трансформується й уключається до нового соціального контексту, утворює нові системи цінностей. При цьому перехід інновацій у традиції, як правило, триває певний час, тому що відбір виступає складним процесом адаптації й засвоєння нового. Просування нових форм та інноваційних факторів у культурі вимагає подолання опору з боку традиційного мислення людей. Тому повинен пройти певний період, який іноді займає час життя одного або декількох поколінь, поки частина культурних новацій або відіме, або буде сприйнята й засвоєна соціумом і, нарешті, перейде в

традиційний пласт культури. Саме так відбувається збереження наступності в культурі.

У сучасному українському суспільстві наявні як традиційні форми культури, так і нові форми, зокрема властиві процесам становлення інформаційного, правового, громадянського суспільства та його соціокультурних інститутів. Так, перехід до інформаційної культури веде до технологізації буття людини, віртуалізації соціокультурного простору.

Але сутність людини є такою, що матеріальне і духовне в ній тісно переплетене. Цивілізація є способом виживання людини в навколишньому середовищі через його зміну. Це розвиток відповідних технологій, які дозволили людині все меншою мірою залежати від несприятливих природних умов і забезпечувати фізичний комфорт.

Культура є протилежним способом виживання, коли пристосування людини до світу відбувається через набуття душевного, психологічного комфорту, тобто через зміну себе. Культура змінює особистість, її спосіб мислення з метою пізнання світу, себе у світі та здобуття внутрішньої сталості. На противагу цивілізації, яка породжує матеріальні сутності, культура продукує появу до життя сутностей не матеріального, а ідеального, духовного характеру. І для людини останні навіть можуть бути важливішими за індивідуальне існування.

Людський капітал формується в певну історичну епоху, яка відбиває існуючий рівень науково-технічного прогресу. Він є невід'ємним від живої особистості й має властивість накопичуватися; знаходиться в постійному русі й реалізується лише в процесі праці, де людина використовує не тільки свої знання й уміння, але й духовні, моральні та соціальні цінності, набуті нею в процесі виховання й накопичені впродовж життя.

Розвиток сучасного інформаційного суспільства, на думку О. М. Астаф'євої [9], змінює канали передачі соціокультурного досвіду, можливості адаптації людини до нових умов, перспективи творчої самореалізації. За явними досягненнями не менш помітні й наслідки такого швидкого включення величезного масиву технічних засобів у життя людини, якісна зміна соціокультурної реальності. Відео, комп'ютери, цифрове телебачення, мас-медіа, електронні мережі утворюють віртуальні простори, в яких людина черпає нові інформаційні ресурси, пізнає себе і людей, що її оточують. З одного боку, це дійсно відкриває широкі перспективи розвитку людини, яка усвідомлює множинність реальностей і свою включеність у них. З іншого боку, комп'ютерна віртуальна реальність, що формується за допомогою технічних засобів, залежно від контексту й цілі породження може виступати як інформаційно-комунікативне середовище, як художньо-естетичний простір, як ігрова ситуація, як складний психологічний стан, як перспективна освітня або медична технологія, і нарешті як квазісоціум - особливий тип соціокультурного простору, своєрідний буттєвий модус "людини віртуальної".

Висновок

Сучасний світ характеризується динамічними змінами соціокультурного простору в бік його глобалізації, інформатизації, підвищення цінності знань, інтелекту. У цих умовах конкурентоспроможність держави й окремого індивіда визначаються рівнем людського, інтелектуального капіталів, якими вони володіють.

Аналіз наукової літератури дає основу для висновку про можливість ототожнення понять людський та інтелектуальний капітал, що зумовлено постійним підвищенням вимог суспільства до якості освіти й, отже, до організації освітньої галузі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Schultz T. W. Investment in Human Capital / T. Schultz. - N.Y. - L., 1971. - P. 125-126.
2. Официальный сайт Всемирного банка [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://www.worldbank.org.ru>.
3. Буланов В. С. Воспроизводство человеческого и трудового потенциалов в системе / В. С. Буланов, А. Б. Докторович // Труд и социальные отношения. - 2009. - № 10. - С. 9-17.
4. Маркова Н. С. Теоретико-методичні основи формування й розвитку інтелектуального капіталу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.09.01 / Н. С. Маркова ; Харківський національний економічний університет. - Харків, 2005. - 20 с.
5. Дегтяр А. О. Методологічні підходи до формування інтелектуального капіталу для інноваційної промислової економіки / А. О. Дегтяр // Державне будівництво. - 2010. - № 1 [Електронний ресурс]. - Режим доступа : <http://ifs.kbuaa.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/doc/1/01.pdf>.
6. Кирсанов К. Л. Теория труда / К. Л. Кирсанов, В. П. Буянов, Л. М. Михайлов. - М. : Экзамен, 2003. - 256 с.

7. Гофрон А. Філософські засади сучасних європейських освітніх концепцій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.10 / А. Гофрон ; Інститут вищої освіти Академії педагогічних наук України. - К., 2004. - 30 с.

8. Донець З. Ф. Осучаснення змісту культурознавчих дисциплін у вищій школі в контексті міжнародних культуроохоронних конвенцій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / З. Ф. Донець ; Інститут вищої освіти Академії педагогічних наук України. - К., 2004. - 20 с.

9. Астафьева О. Н. "Переходность" как принцип социокультурного развития: движение общества к новому типу культуры / О. Н. Астафьева // Стратегии динамического развития России: единство самоорганизации и управления : материалы Первой международной научно-практической конференции. - М., 2004. - Том III. "Синергетика в решении проблем человечества XXI века - диалог школ". - 354 с.

© В. Северин

УДК 332.1 (477)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІСТ ТА РЕГІОНІВ

ВІКТОРІЯ СЄВКА,

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств
Донбаської національної академії будівництва і архітектури, м. Макіївка

У статті проаналізовані існуючі підходи до формування й реалізації економічного потенціалу, виконана його градація залежно від рівнів економічних систем, обґрунтовані методологічні підходи до оцінки економічного потенціалу міст та регіонів. Простежено зв'язок процесів формування й розвитку економічного потенціалу міст та регіонів зі стратегічним і територіальним плануванням, брендингом та оцінкою показників якості життя.

Ключові слова: регіон, місто, економічний потенціал, методи оцінки.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Необхідність оцінки економічного потенціалу міст та регіонів ґрунтується на вимогах до визначення їх стратегічних позицій у перспективі, установленні поточного соціально-економічного стану та здійснення мікререгіонального порівняння розвитку міст і регіонів.

Окремі питання дослідження потенціалу на різних рівнях економічних систем представлені в роботах В. Авдєєнко [1], В. Архипова, Є. Божко, А. Бородіна, І. Герасименко, Ю. Гусєва [2], А. Задоя, І. Ігнатієвої [3], Н. Краснокутської, О. Олексик, О. Федоніна [4] та ін. Але методологія оцінки економічного потенціалу міст та регіонів залишається недостатньо висвітленою.

Метою статі є вивчення існуючих методологій оцінки економічного потенціалу та на цій основі узагальнення підходів до визначення економічного потенціалу міст та регіонів.

Виклад основного матеріалу. Методологія оцінки економічного потенціалу підприємств, міст та регіонів відрізняється за часовими періодами. Так, виник-

нення категорії "потенціал" у вітчизняній економічній теорії можна віднести до 1980-х років, коли існував однойменний науково-практичний журнал, що розкривав досягнення та перспективи різних галузей економіки. Потенціал розглядався з позиції накопичення сировинної бази та укрупнення виробництва. Наявність виробничих гігантів, крупномасштабного будівництва, значних капітальних вкладень свідчила про реалізований потенціал держави та окремих регіонів. Однак дрібне виробництво, сфера послуг, фінансова інфраструктура навіть не розглядалися у якості забезпечення процесів накопичення та розвитку економічного потенціалу. Тобто визначення економічного потенціалу, перш за все, було пов'язане із ресурсною складовою, а сам потенціал порівнювався з категорією "економічна потужність".

Широке розповсюдження малого підприємництва й самозайнятості населення в 1990-ті роки вже вимагали розгляду економічного потенціалу в іншому аспекті. На перший план висувається підприємницький